

Urszula Markowska-Manista
Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie

ŚWIAT ŻYCIA CODZIENNEGO DZIECKA MARGINALIZOWANEGO W AFRYCE ŚRODKOWEJ NA PRZYKŁADZIE DZIECI ŁOWCÓW-ZBIERACZY BA'AKA W REPUBLICIE ŚRODKOWOAFRYKAŃSKIEJ

WPROWADZENIE

Tekst został zaprezentowany w Supraślu w 2012 roku podczas XXVI Letniej Szkoły Młodych Pedagogów zatytułowanej: „Światy życia codziennego uczestników interakcji wychowawczych”¹. Jest jedną z wielu możliwych ilustracji fragmentów świata życia codziennego dziecka marginalizowanego Ba'Aka we współczesnym świecie w określonej przestrzeni i na określonym terytorium. Autorka, stojąc na początkowym etapie drogi badawczej, zadając sobie pytanie: jak prezentować złożoność i wielowymiarowość światów życia codziennego dziecka, poprzez opis podejmuje próbę naświetlenia pewnych elementów tegoż świata, zdając sobie sprawę z problematyczności i fragmentaryczności dyskursu oraz zakodowania badań zachodnich w neokolonialnych dyskursach.

Artykuł stanowi więc analizę wybranych aspektów życia codziennego dziecka marginalizowanego prezentowanych za pomocą słowa oraz pomocniczo – obrazu, który, jak przekonują Roland Barthes i William J.T. Mitchell, również ma charakter językowy². Przybliżona sytuacja życia dziecka Ba'Aka³ odnosi się również do badań terenowych przeprowadzonych w interakcjach z Innymi w środowisku łowców-zbieraczy Pigmejów Ba'Aka⁴. Autorka nie czyni jednak w tej

¹ Pierwotna wersja artykułu ukazała się w: *Światy życia codziennego uczestników interakcji wychowawczych. Eksploracje – analizy – interpretacje.* (red.) A. Korzeniecka-Bondar, B. Tołwińska, U. Wróblewska, XVII Zeszyt Naukowy Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN, Wyd. Trans Humana, Białystok 2012. ISBN 978-83-61209-83-6 (recenzja: prof. zw. dr hab. Maria Dudzikowa).

² Por. R. Barthes, *Mitologie*, przeł. A. Dziadek, Wyd. KR, Warszawa 2000; W.J.T. Mitchell, *Pokazując widzenie. Krytyka kultury wizualnej*, „Artium Quaestiones”, 2006, nr XVII, s. 273–294.

³ Ba'Aka to etniczna nazwa małolicznej grupy Pigmejów zamieszkujących w regionie Sangha Mbaéré w Republice Środkowoafrykańskiej.

⁴ Badania były realizowane w ramach projektu BSTM 5/11: „Prawo dziecka do edukacji jako warunek i szansa jego emancypacji społecznej. Diagnoza stanu edukacji metodą ORA wśród Bantu, Baka i Mbororo w regionie niejednorodnym kulturowo i etnicznie, w Monasao i Belemboke

pracy obszernych odwołań do wypowiedzi, języka ludów rdzennych, ich narracji i wspomnień zrejestrowanych w wywiadach, lecz odwołuje się do analiz innych autorów – jako ważnych źródeł wiedzy.

Badacze wskazują, że nierówności gospodarcze i społeczne środowisk życia dzieci spychają je na margines, uniemożliwiają „bycie dzieckiem” i tworzą nierówności ich szans⁵. Ograniczają tym samym zdolność dzieci do rozwoju i edukacji oraz partycypacji w budowaniu struktur i zaplecza obywatelskiego i ekonomicznego państwa, na którego terytorium zamieszkują. W efekcie dematerializują potencjał i talenty – tak potrzebne w dobie szybko przeobrażających się społeczeństw, zaprzeczającą dziecięce aspiracje i marzenia, pogłębiają lukę związaną z wykluczeniem społecznym i dyskryminacją oraz marginalizacją dzieci urodzonych w dysproporcji ubóstwa na terytoriach określanych jako peryferia cywilizacji.

DZIECKO Z GRUPY BA'AKA

Problematyka życia dziecka pigmejskiego prezentowana była dotychczas w wymiarze antropologicznym i socjologicznym na kartach naukowej i popularnonaukowej literatury światowej zarówno kolonialnej, jak i postkolonialnej. Jako pewna egzotyczna ciekawostka w dyskursie społecznym, kreowanym przez środki masowego przekazu, odzwierciedlała izolację geograficzną i mentalną zrosniętych z lasem tropikalnym ludów rdzennych. Pigmej przez dziesiątki lat jawił się jako niskorosły, archaiczny, karłowaty przedstawiciel *Homo sapiens*, „dziki”, ale „szczęśliwy” nomada przynależący do plemienia łowców-zbieraczy⁶ zamieszkujących naturalne środowisko deszczowych lasów równinowych. Jego codzienność wyznaczały: presja identyfikacyjna, pierwotna architektura życia rodzinnego oraz granice przestrzenne w postaci kopulastych konstrukcji zabudowań chat/szałasów skonstruowanych z pędów drzew i liści mongongo⁷. Kolejnym wyznacznikiem był ulokowany w czasie i przestrzeni nomadyzm oparty na przemieszczaniu się w poszukiwaniu pożywienia (zbieranie korzeni, owoców, grzybów, roślin jadalnych, termitów, łowiectwo i polowanie) oraz tradycyjnych

w Republice Środkowoafrykańskiej” w pierwszej połowie 2012 roku oraz eksploracji wcześniejszych, prowadzonych w latach 2002–2012.

⁵ Najnowsze badania nad wpływem ubóstwa i nierówności na dzieci na różnych kontynentach i w różnych środowiskach życia prezentuje raport: M. Woodhead, P. Dornan, H. Murray, *What Inequality Means for Children. Evidence from Young Lives*, Young Lives, January 2013, <http://www.younglives.org.uk/files/policy-papers/what-inequality-means-for-children-evidence-from-young-lives> (pobrano 24.03.2013).

⁶ W książce: *Hunter-gatherer Childhoods: Evolutionary, Developmental & Cultural Perspectives*, z 2005 roku badacze: Barry S. Hewlett i M.E., Lamb omawiają codzienność życia dzieci w społecznościach zbieracko-łowieckich.

⁷ O pigmejskich chatach (liściankach) pisał J. Olędzki: *Ludzie wygasłego wejrzenia*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 1999, s. 43.

obrzędach⁸ ściśle połączonych z muzyką⁹ – najważniejszym elementem ich życia. Ten klasyczny, zmitologizowany portret świata codziennego nomadów pozostających w doskonałej harmonii z naturą, ukazuje Pigmejów jako lud pierwotny, atawistyczną społeczność z odległej przeszłości, bez historii („nie są tak naprawdę ludźmi i nie mają swojej cywilizacji”¹⁰), reprezentującą jedynie wczesny etap ewolucji ludzkości. Jest on – co należy podkreślić – szcztąkowym odbiciem ich codzienności w XXI wieku. Owa antropologiczna wizja Pigmejów – koczowników zwanych „dziećmi lasu”, świetnie dostosowanych do życia w lesie, traktujących go jako źródło wszystkiego, co niezbędne do egzystencji, odchodzi dziś w zapomnienie. Przemiany globalne, wpływając na tradycyjny styl i cykl życia Pigmejów zdemistyfikowały stereotypowy przekaz, uwypukliły problemy w zakresie formowania się tożsamości dzieci i młodzieży Ba’Aka oraz trudności, na jakie napotykają w procesie adaptacji do nowych społeczno-kulturowych i ekonomicznych warunków życia poza lasem, „pomiędzy” tradycją a nowoczesnością. Dziś dziecko Ba’Aka wyłączone z terytorium lasu równikowego – tradycyjnej przestrzeni życia, poddane procesowi wielowymiarowej akulturacji¹¹, negacji walorów i wzorów kultury własnej, nie posiadające aktu urodzenia, bez nadanego numeru ewidencyjnego i bez uwzględnienia w spisie obywateli nadal pozostaje niewidoczne i marginalne. Jest lokowane w systemie społecznym w pozycji gorszego, niższej kategorii „obywatela” Republiki Środkowoafrykańskiej.

W bogatej literaturze antropologicznej na temat ludów zbieracko-łowickich w Afryce Środkowej stosunkowo mało uwagi poświęcono kategorii dzieciństwa i problemom marginalizacji dziecka pigmejskiego oraz jego miejscu w społeczności plemiennej w obliczu dokonujących się zmian cywilizacyjnych. Dzieci tradycyjnych łowców-zbieraczy stanowią często ok. 40% tych populacji, a więc prawie połowa ludności pozostaje niewidoczna, na obrzeżach prowadzonych na terytorium państw Afryki Środkowej badań etnograficznych¹². Stąd zazwyczaj niewidzialny świat życia codziennego dziecka – marginalizowanego autochtona w Afryce Środkowej trwa, dopóki nie zniknie. Incydentalnie problematyka ta jest w ostatnich latach włączana w szersze antropologiczne, etnograficzne, psychologiczne i politologiczne badania dotyczące przemian rozwojowych, konfliktów,

⁸ Por. praca o Pigmejach *BaMiki BaNdula*: K. Duffy, *Children of the Forest: Africa's Mbuti Pygmies*, Waveland Press Reissue, 1995.

⁹ Por. prace etnomuzykologa Louisa Sarno: L.Sarno, *Songs from the Forest: My life Among the Ba-Benjella Pygmies*, 1994; L. Sarno, B.L. Krause, *Bayaka: the extraordinary music of the Ba-benzélé pygmies and sounds of their forest home*, Vol. 1. Ellipsis Arts, 1995.

¹⁰ Więcej: P. Raffaele, *The Pygmies' Plight*, Smithsonian, December 2008, Vol. 39, Issue 9 oraz wersja elektroniczna: <http://www.smithsonianmag.com/people-places/The-Pygmies-Plight.html> (pobrany 11.12.2012).

¹¹ Więcej: C.M. Turnbull, *The Mbuti Pygmies: Change and Adaptation*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1983.

¹² Za: Hewlett B.S., Lamb M.E., *Hunter-gatherer Childhoods: Evolutionary, Developmental & Cultural Perspectives*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2005.

zdrowia, migracji i mobilności, cross-cultural oraz african studies¹³ i uwzględnia reprezentacje ludności rdzennej.

Zainteresowania niniejszym tematem wynikały z wcześniejszych badań realizowanych wśród Ba'Aka, analizy antropologicznej literatury międzynarodowej odnoszącej się do studiów nad dzieciństwem, problematyki praw dzieci dyskryminowanych i marginalizowanych w państwach Afryki Subsaharyjskiej. Koncentrowały się więc na sferze emocjonalnej i materialnej dzieciństwa Ba'Aka zarejestrowanych bezpośrednio w świecie życia codziennego, wśród środowisk wychowawczych klanu Pigmejów, w przestrzeni wioski, lasu i plantacji, sawanny i pobliskiego miasteczka oraz miast oddalonych o kilkadziesiąt kilometrów, do których Ba'Aka docierają okazjonalnie; jak również w trakcie analiz prac innych autorów. Analiza obejmowała relacje rodzinne, sąsiedzkie i międzyetniczne (Ba'Aka–Mbororo, Ba'Aka–Gbaya, Ba'Aka osiadli i Ba'Aka z osad przy ścianie lasu), stosunek do dziecka we wspólnocie lokalnej i poza nią, przestrzeń społeczną, edukacyjną, prawną, kulturową i polityczną, w której funkcjonują Ba'Aka w Republice Środkowoafrykańskiej. Kluczowe okazały się powtarzalne i przypadkowe (incydentalne) zdarzenia z/w codzienności obejmujące: pożywienie (przygotowanie i konsumpcja np. świerszcza, termitów, szczura leśnego), higienę i zdrowie, zabawę (patykiem, żywym owadem, owocem mango, puszką po coca-coli, oponą), odpoczynek i rozrywkę, pracę (praca dorosłych i dzieci), śmierć (w tym śmierć dziecka), tradycje i rytuały związane z kulturowym dziedzictwem Ba'Aka i nabyte w procesie mieszania się kultur i narzucenia dominujących norm kulturowych (przez sąsiadów Bantu) oraz incydentalne spotkania z Obcymi¹⁴.

ŚWIAT ŻYCIA CODZIENNEGO DZIECKA MARGINALIZOWANEGO

Kategoria świata życia codziennego jest wykorzystywana w bardzo różnych kontekstach. Świat życia (Lebenswelt)¹⁵ w ujęciu fenomenologicznym to świat otaczający jednostkę, stanowiący jej przestrzeń codziennego funkcjonowania, rozpięty pomiędzy horyzontem oczekiwań a przestrzenią doświadczeń, zakorzeniony w kontekstach. Ów świat pojmowany jest przez jednostkę subiektywnie. Jest absorbowany przez pryzmat znaczeń i siatek pojęć narzuconych (przez środowiska wychowawcze) i konstruowanych indywidualnie dla zrozumienia codzienności jako świata rzeczywistego, w który jednostka jest uwikłana życiem.

¹³ Por.: badania B.Hewlett'a na Washington State University Vancouver dotyczące antropologii dzieciństwa w perspektywie kulturowej, badania Alicji Wrześnińskiej dotyczące dziecka w Kamerunie zaprezentowane w książce: *MWANA znaczy dziecko*, DIALOG, Wyd. Akademickie, Warszawa 2005.

¹⁴ Szerszy ogląd sygnalizowanej problematyki przedstawiam w przygotowywanej książce: *Dziecko na rozdrożach edukacji. Pigmeje Ba'Aka w obliczu wyzwań rozwojowych*. Publikacja w przygotowaniu.

¹⁵ Schutz A., *O wielości światów, Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2008.

W kategorii świata życia codziennego zawarte są więc codzienne doświadczenia, codzienne działania jednostki, jej marzenia i doznania w sferach *profanum* i *sacrum*, wyznaczających kryteria wartościowości. Codziennosc jako kategoria rozpatrywana w perspektywie antropologicznej stanowi swoisty rodzaj oczywistości, będącej społecznym i kulturowym wytworem, efektem zbiorowej pracy dokonującej się w konkretnej grupie (klanie, rodzinie, wspólnocie lokalnej) i uwarunkowanej wpływem tak czynników wewnętrznych (wewnątrzgrupowych), jak i zewnętrznych. Trudno, jak wskazują badacze, o jednoznaczną i precyzyjną definicję świata życia codziennego, stąd kategoria ta traktowana jest interdyscyplinarnie¹⁶. Na potrzeby niniejszych rozważań rozumiem codzienność marginalizowanych dzieci Pigmejów Ba' Aka w Republice Środkowoafrykańskiej jako całą tkankę życia, która:

– jest dla Pigmejów mozaiką sytuacyjności (tu i teraz), pozytywnie i negatywnie wartościowanym światem swojskim, zagospodarowywanym w nowych przestrzeniach i miejscach przeobrażającej się rzeczywistości Republiki Środkowoafrykańskiej; niekiedy „światem codzienności w potrzasku”, zmuszającym do podjęcia wyboru pomiędzy życiem zgodnym z tradycją przodków a życiem, jakie oferuje nowoczesna cywilizacja,

– jest niewidoczna dla oczu turystów i innych czasowo pojawiających się Obcych (nieprzyswojonych i egzotycznych),

– staje się wyrazista i możliwa do interpretacji dla oswojonej, dopuszczonej do częściowej partycypacji w rytuałach życia codziennego badaczki, a wymyka się medialnym przekazom z uwagi na swoją małośćkowość, oczywistość i brak sensacji – interpretowaną jako rutynę,

– nie jest rejestrowana w historii zdarzeniowej, bo dotyczy marginalizowanych i ubogich oraz ich przestrzeni, miejsc i działań lokowanych na peryferiach; niekiedy związana jest z nieuznawaniem i łamaniem praw człowieka,

– jednocześnie dotycząc „ludzi zbędnych” – „redundantnych” (przyjmując tę kategorię za Zygmuntem Baumanem¹⁷), kurczy się i znika pod naporem preferowanych w centrum i na peryferiach nowinek zachodniej cywilizacji i rytuałów konsumpcyjnych w sferze publicznej.

Świat życia codziennego jest zbyt potoczny, niezauważalny, zwykły, nazbyt swojski, typowy, aby autochtoni dostrzegli go jako interesujący. Oni w inny sposób i za pomocą innych odniesień przyglądają się swojemu światu codzienności, wyznaczając sobie cele w postaci marzeń i potrzeb poznawczych oraz chroniąc rytualne pozostałości dziedzictwa przodków przed „wzrokiem ludzi z zewnątrz”. Dodać należy, że świat dostrzegalny jest jednocześnie odmienny w zróżnicowanym krajobrazie miast, wiosek i osad w kulturowo-społecznych rzeczywistościach wieloetnicznego terytorium środkowoafrykańskiego lasu i sawanny.

¹⁶ Szerzej: E. Tarkowska, *Życie codzienne jako kategoria interdyscyplinarna*, [w:] M. Czerepaniak-Walczak, M. Dudzikowa (red.), *Wychowanie*, Tom 5, *Pojęcia – procesy – konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, GWP, Gdańsk 2007.

¹⁷ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.

Podlega zmianom dokonującym się w toku historii tkanej po epoce kolonializmu zamachami stanu, przewrotami wojskowymi i rebeliami. Zaś na gruncie przemian globalnych związany jest m.in. z polityką regionalną i międzynarodową, wydobyciem i handlem surowcami naturalnymi, inwestycjami koncernów międzynarodowych, niesieniem pomocy rozwojowej i humanitarnej oraz wewnątrzpaństwową i międzynarodową mobilnością i migracjami, jakie dokonują się w wyniku kryzysu i pogłębiających się dysproporcji społecznych. Przemiany cywilizacyjne w Republice Środkowoafrykańskiej, procesy urbanizacji, przybierające na sile wewnętrzne i zewnętrzne migracje ludności w ostatniej dekadzie oraz wybudowanie sieci dróg na potrzeby logistyczno-handlowe koncernów z międzynarodowym kapitałem otworzyło dotychczas niedostępną przestrzeń lasu, komercjalizując i implikując konsumpcjonizm w codzienności życia dziecka Ba'Aka. Kolejnym elementem burzącym dotychczasową równowagę w tradycyjnym życiu łowców zbieraczy i lasu są tworzone i poszerzane chronione obszary lasów oraz jego eksploatacja przez międzynarodowe koncerny. *Novi et veteres* – diada uwikłania w tradycyjne i narzucone konteksty kulturowe oraz zmiana przestrzeni życia na osady i wioski na zewnątrz lasu równikowego potęgują proces społecznej marginalizacji dorosłych i dzieci Ba'Aka. Pigmeje wchodzą w rolę poddanych, są zależni od tradycyjnego i nowego kumu¹⁸ (wyższej statusem rodziny Bantu, misji czy organizacji pozarządowej). Jednak w nowych warunkach funkcjonowania, w swoich społecznościach pozostają autochtonami, dziećmi – nomadami żyjącymi na rozdrożu: w częściowo osiadłym środowisku w strukturach wioski i czasowej symbiozie z deszczowym lasem – domem ich przodków w regionie Sangha-Mbaéré w Republice Środkowoafrykańskiej.

Marek Ziółkowski wskazał, że „oczywistość świata codziennego życia i utartych sposobów myślenia o nim to chyba najbardziej charakterystyczna cecha potoczności. Odślanianie problematyczności owej oczywistości wymaga zatem zburzenia struktury codziennych ludzkich czynności”¹⁹. Świat życia codziennego dzieci Ba'Aka zostaje więc odarty z domysłów. Jawi się badaczowi – obserwatorowi i jego współodbiorecy jako wieloaspektowy. Jego rozumienie w dużej mierze zależy od kultury, w której człowiek się wychowuje i przebywa, gdyż jest elementem kolektywnego dorobku społeczności, do której przynależą obserwowani oraz zmiennych ingerujących w środowisko ich funkcjonowania²⁰. Jego granice są nieostre i płynne. Świat życia codziennego marginalizowanych dziecka

¹⁸ Terminem *Kumu* określani są patroni – opiekunowie Pigmejów, wywodzący się z ludu Bantu, prowadzący osiadły tryb życia (zamieszkujący w wioskach i miasteczkach). Współcześni „Kumu”, dziedzicząc te skomplikowane relacje przodków, wykorzystują swoich Pigmejów (często za ich przyzwoleniem) do różnych prac, np.: uprawa pola, sprzątanie i prace domowe oraz przydomowe, nie płacąc im sprawiedliwie i zgodnie z czasem oraz zakresem wykonywanego zadania.

¹⁹ M. Ziółkowski, *Znaczenie – interakcja – rozumienie. Studium z symbolicznego interakcjonizmu i socjologii fenomenologicznej jako wersji socjologii humanistycznej*, Warszawa 1981, s. 150.

²⁰ Por. W. Kędzierzawski, *Codziennosc jako kategoria antropologiczna w perspektywie historii kultury*, Wydawnictwo Uniwersytet Opolski, Opole 2010, s. 7.

Ba'Aka ma swoje wyraziste podkategorie: miejsce i jego społeczne i kulturowe zasięgi, przestrzeń i granice w owej przestrzeni ograniczane przynależnością do klanu i wiarą w siłę wspólnoty oraz ramy czasowe oparte o dziejowość przodków i tradycyjny dwuletni kalendarz zbieracko-łowicki. Codziennosc jest więc „obszarem oswojonej zwyczajności określonego czasu i miejsca, konkretnej czasoprzestrzeni społeczno-kulturowej. Z pewnością codzienność, mimo pozornej inercyjności podstawowych jej struktur, jest historycznie i kulturowo zmienna”²¹.

MARGINALIZACJA DZIECKA W ŚWIECIE CODZIENNYM – OBSZARY ZNANE I NIEZNANE

Pigmeje należą dziś „do najbardziej dyskryminowanych grup na świecie i maksymalnie zmarginalizowanych społeczności”²². Są ofiarami nacisków asocjacyjnych i dysocjacyjnych odnoszących się do procesu przeobrażeń ukształtowanego przez terytorium, na którym zamieszkiwali i przez miejsce, jakie historia nakreśliła im w strukturze społecznej oraz procesu opartego o przeszłe doświadczenia życiowe i uwikłanie w relacje i zależności z innymi grupami etnicznymi i społecznymi. Marginalizacja społeczna²³ i pozostawanie na uboczu życia społecznego oznaczają również w ich przypadku „zajmowanie pozycji społecznie „peryferyjnych”, z którymi łączą się mniejsze uprawnienia, przy często większych obowiązkach, mniejsze możliwości decyzyjne i wyboru, gorsza sytuacja ekonomiczna, niższe możliwości edukacyjne, zawodowe, ochrony zdrowia itp.”²⁴. Marginalność tłumaczy rzeczywistość, gdyż jednostki i grupy marginalne, doświadczając dobrowolnej i/lub wymuszonej uwarunkowaniami zewnętrznymi izolacji, nie partycypują na równi z niemarginalną częścią społeczeństwa w najważniejszych i tych mniej ważnych sferach życia w świecie życia codziennego. Wchodzą w rolę biernych obserwatorów lub podległych wykonawców pewnych zadań. Prawie nigdy nie stają się ich inicjatorami i/lub pełnoprawnymi uczestnikami²⁵, co obrazuje chociażby nierówny podział pracy, nierównomierny dostęp do dóbr, zajmowanie pierwszych ławek w klasie szkolnej przez dzieci, które nie są Pigmejami, wykluczanie dzieci pigmejskich z zabaw dzieci z wioski. Odmienność i narzucona odgórnie przez grupy dominujące niższa pozycja stratyfikuje,

²¹ W. Kędzierzawski, op.cit., s. 7.

²² G. Michałowska, *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 243.

²³ T. Kowalak, hasło: *marginalizacja społeczna*, [w:] B. Rysz-Kowalczyk (red.), *Leksykon polityki społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2001.

²⁴ E. Psyk-Piotrowska, *Demarginalizacja wsi drogą: urbanizacji, skansenizacji, samodzielnego rozwoju*, <http://www.isp.org.pl/files/5817730480358727001128607475.pdf>, [pobrano 22.05.2012].

²⁵ Niniejszy fragment pochodzi z tekstu: U. Markowska-Manista, *Obszary dyskryminacji i marginalizacji Pigmejów w Afryce Środkowej*, [w:] K. Jarecka-Stępień, J. Kościółek (red.), *Problemy współczesnej Afryki. Szanse i wyzwania na przyszłość*, Kraków 2012, Wyd. Księgarnia Akademicka, s. 83–97.

wyklucza, wprowadza podział i spycha na margines bądź strąca poza nawias praw i przywilejów społeczeństwa²⁶.

Marginalizacja jako proces zagrażający prawidłowemu rozwojowi dziecka, a w konsekwencji rozwojowi danej grupy mniejszościowej stanowi poważną przeszkodę w funkcjonowaniu Pigmejów we współczesnych społeczeństwach państw Afryki Środkowej. W tekście wymieniam aktualne obszary marginalizacji dziecka Ba'Aka w świecie życia codziennego na przykładzie życia w wiosce Monasao w wieloetnicznym społeczeństwie Republiki Środkowoafrykańskiej w świetle zachodzących tam w ostatnim dziesięcioleciu lokalnych przemian społecznych, ekonomicznych, politycznych i szerszych przeobrażeń cywilizacyjnych. „Marginalność to brak uczestnictwa jednostek i grup społecznych w tych sferach życia, w których uzasadnione jest – stosownie do określonych kryteriów – oczekiwanie, że jednostki te i grupy będą w nich uczestniczyły”²⁷. Marginalność dzieci Ba'Aka widoczna jest między innymi w politycznej, ekonomicznej, społecznej (interakcyjnej), socjalnej, kulturowej i edukacyjnej sferze życia. Nowe praktyki marginalizacyjne (np. prace czasowe dzieci, praca w kopalniach diamentów bez godziwego wynagrodzenia) oparte na dziejowych relacjach o charakterze symbiotyczno-feudalnym przyczyniają się do pogłębiania nierówności w społeczności Pigmejów i są wyraziste wśród ludności przynależącej do innych grup etnicznych, tak w wymiarze edukacyjnym, społecznym, kulturowym, jak i politycznym w życiu codziennym. Nasilające się dysproporcje wynikłe z napiętej sytuacji politycznej w regionie, brak perspektyw na przyszłość i niemożność powrotu do tradycyjnego stylu życia zaprzeczają szanse młodego pokolenia Pigmejów Ba'Aka na rozwój i partycypację w wieloetnicznym społeczeństwie. Pigmeje, jako istotny faktor ekosystemu lasu deszczowego (nienarzucający przyrodzie własnych warunków, skutecznie eksploatujący środowisko bez powodowania w nim drastycznych zmian), potrzebują ochrony i wsparcia w życiu codziennym oraz warunków niezbędnych do przetrwania ich własnej społeczności, jednak codzienność zmienia się szybciej niż możliwości adaptacyjne jej odbiorców. Proces wdrutowania społeczeństwu większościowemu nowych, poprawnych wzorów zachowań i stosowanie ich w praktyce wobec grupy dyskryminowanej i marginalizowanej (co możemy zauważyć w Europie w stosunku do Romów) wymaga czasu i odpowiednich mechanizmów, tak, aby dezaprobata nie zamieniła się w silniejszą wrogość i pogardę oraz nie skutkowałą silniejszym wykluczeniem i autowykluczeniem grupy marginalizowanej.

Najbardziej marginalizowane są dzieci Ba'Aka w wieku szkolnym, gdyż to one w przestrzeni wieloetnicznej klasy szkolnej stykają się z bezpośrednimi aktami dyskryminacji i wykluczenia tak w niematerialnej przestrzeni szkolnych

²⁶ Szerzej pisze o tym: M. Jarosz, *Obszary wykluczenia w Polsce*, [w:] *Wykluczeni, wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2008, s. 10–11.

²⁷ G. Germani, *Marginality*, Transaction Books, New Brunswick 1980, s. 49, [cyt. za:] R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykład monograficzny 2004/2005*, [w:] wersja on-line: <http://www.ips.uw.edu.pl/rszarf/wykluczenie/definicje.pdf>, [pobrano 22.05.2012].

interakcji, oficjalnym, jak i ukrytym programie szkoły oraz w przestrzeni materialnej – środowiskowej. Świadomość dziecka marginalizowanego w wieku szkolnym odbiera różne bodźce i przedmioty jako składowe wielu niejednorodnych sfer rzeczywistości, w których się porusza. Dziecko jest świadome wielopłaszczyznowości i zmienności świata codziennego, który przeżywa. Jest świadome procesów marginalizacji i dyskryminacji, których staje się świadkiem i ofiarą (koźłem ofiarnym). Niekiedy proces marginalizacji wzbudza w nim agresora bądź powoduje pęknięcie w relacjach i wycofanie. Codziennosc konstruuja: *profanum* – jawa, która przeplata się z „odskoczną” od marginalizacji: *sacrum*, z tradycyjnymi rytualnymi przestrzeniami dorosłych, do jakich dopuszczane są dorastające dziewczęta i dorastający chłopcy. Spośród wielu rzeczywistości, w jakich funkcjonują dzieci Ba’Aka, podstawową jest rzeczywistość przeżywania dnia codziennego w wiosce. Wioska jako miejsce stałe, bezpieczne, odbierana jest w sposób najbardziej intensywny i świadomy. Myślenie dzieci o wiosce ma charakter uporządkowany. Życie codzienne w miejscu – wiosce ujęte zostaje w pewne wzory powtórzeń i regularności. Obiera pewien rytm dzięki znajdującym się tam obiektom (dom rodzinny, szkoła, boisko, przychodnia, kaplica, studnia) umożliwiającym dziecku podjęcie aktywności i obserwację życia. Życie codzienne jest również zobiektywizowane. Określa je pewien porządek występujących w nim przedmiotów i sekwencja zdarzeń wyznaczanych porami roku (sucha i deszczowa) oraz porami dnia (11 h dnia i 13 h nocy).

OBRAZY JAKO REJESTRACJA CODZIENNOŚCI ŻYCIA DZIECKA

Problematyka codzienności dziecka marginalizowanego w Afryce Środkowej odnosi się zazwyczaj do danych zamieszczonych w raportach organizacji *non profit* bądź do medialnych doniesień. Związana jest z nośnymi medialnie obszarami konfliktów, przemocy, chorób, niedożywienia, z realizacją polityki Milenijnych Celów Rozwoju (MDG) oraz wyzwaniem rozwoju w Republice Środkowoafrykańskiej, Kamerunie i Demokratycznej Republice Kongo, w Kongo Demokratycznym. Obrazy te pełnią na medialnym piedestale rolę ideologiczną, perswazyjną, niekiedy manipulacyjną.

O ile źródła pisane były do tej pory dosyć często wykorzystywane w badaniach nad dziejami dziecka i dzieciństwa, o tyle ikonografia stanowiła do nich jedynie ilustrację – załącznik, nie będąc równorzędnym analizowanym źródłem rejestracji codzienności²⁸. Niekiedy pozostające anonimowymi w opisie zdjęcia grupy dzieci, rozkładając się na całą populację najmłodszych, wzmacniały stereotypy, uprzedmiotawiały.

²⁸ Problematykę codzienności dziecka opisywanej zarówno słowem, jak i obrazem w ujęciu historycznym w odniesieniu do kontekstu ziem polskich podejmuje D. Żołądź-Strzelczyk, K. Kabańska-Luczak, *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem. Życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII wieku*, DiG, Warszawa 2012.

Fotografia – jako ważny fragment nabywania i przekazywania wiedzy terenowej – umożliwia dokonanie dogłębnej analizy zarejestrowanych sytuacji i ich uczestników. Może być również wykorzystana jako fotodokument, który mówi sam za siebie²⁹. Stąd świat życia codziennego dziecka marginalizowanego rozpastrują również przez pryzmat obrazów dokumentujących przestrzenie i miejsca, jakie budują: wioska i dom (wychowanie), szkoła (edukacja) i praca (las, plantacja, prace czasowe, praca w kopalni diamentów) i w jakich doświadczają marginalizacji. Systemy przedstawiania pozwalają na to, by elementy życia codziennego były wydobyte i przetworzone w różnych kontekstach na kanwie słowa i obrazu.

Zgromadzona dokumentacja fotograficzna³⁰ przedstawia:

1. Społeczne konsekwencje życia codziennego wynikające z opresyjnego charakteru relacji z Bantu, wpływających na codzienność dzieci i dorosłych Ba’Aka w wiosce, która jeszcze kilka lat temu była tylko ich domem (model ochronnego getta dla etnicznych Ba’Aka) widoczne w podziale na wioskę Ba’Aka i wioskę Bilo;

2. Życie codzienne jako zimbardowski „paradoks czasu”, które odkrywa przed badaczką (obserwatorką) nowe wymiary współczesnego „niewolnictwa” dzieci odzwierciedlające: ciężką pracę na rzecz wioskowych przy pompie, w obejściu, poza wioską: w kopalniach diamentów, na plantacjach, popadanie w nałogi);

3. Kulturowe konsekwencje życia codziennego – załamanie się – kryzys tradycyjnych koncepcji wychowania dziecka w kulturach i kolektywnych społecznościach Afryki Środkowej jako wynik procesów cywilizacyjnych, walki o surowce, konfliktów na tle etnicznym, degradacji rodziny, chorób, co widoczne jest w rozluźnieniu więzi klanowych, zachowaniu i relacjach w wiosce i przed chatami;

4. Uwięzienie pomiędzy światami (tradycji i cywilizacji) – dylematy funkcjonowania w warunkach tradycyjnego (leśnego) i nowego (wioska, miasto) środowiska życia dzieci Ba’Aka jako dzieci marginalizowanych zauważalne w rozproszeniu dzieci, które są przez chwilę w szkole, przez chwilę w lesie, a resztę czasu spędzają w przestrzeni wioski, poszukując – w przypadku młodzieży – możliwości szybkiego, czasowego zarobkowania i rozrywki;

5. Edukację tradycyjną (leśną) i edukację „nowoczesną” (szkolną), wprowadzającą dywergencję w funkcjonowaniu społecznym w codziennym środowisku życia Ba’Aka;

6. Wykluczanie dzieci Ba’Aka z edukacji tradycyjnej i szkolnej: powszechnej³¹ i prywatnej, w tym nieszanowanie praw dziecka (*Senda ndia ti Amolenge*³²);

²⁹ S. Pink, *Etnografia wizualna. Obrazy media i przedstawienie w badaniach* (przeł. M. Skiba), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2009.

³⁰ Załączone do tekstu fotografie (jedynie sześć z uwagi na ograniczenia wydawnicze) przedstawiające fragmenty codzienności dzieci Pigmejów w wiosce Monasao, wykonane zostały za zgodą dzieci i dorosłych. Pozostała liczna fotodokumentacja znajduje się w prywatnych zbiorach autorki.

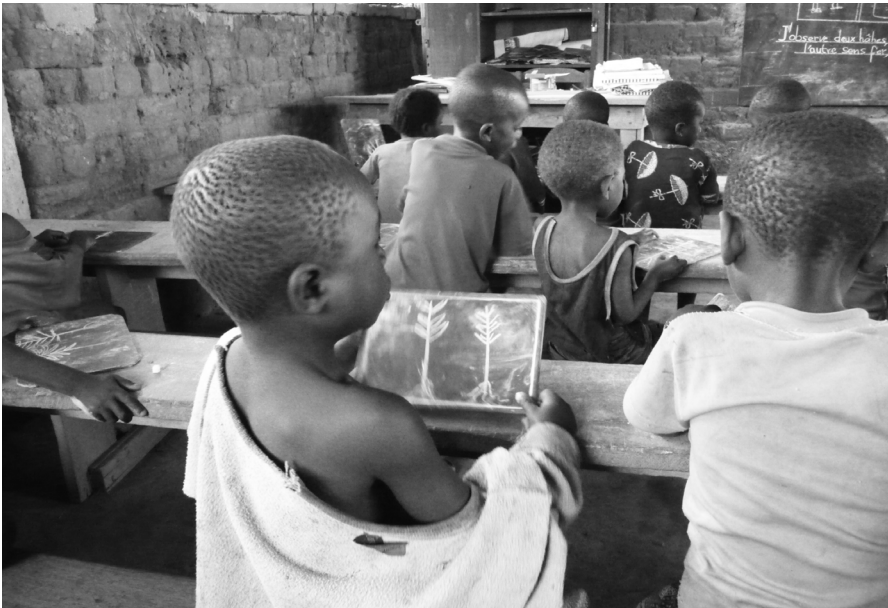
³¹ Ten problem wieloaspektowo opisuje A. Koulaninga w książce: *L’Education chez les pygmees Centrafrique*.

³² Tłumaczenie w języku sango.

7. Problemy, jakich doświadczają dzieci Ba'Aka w życiu codziennym w zróżnicowanym etnicznie, społecznie i zhierarchizowanym, postkolonialnym świecie codziennym przez pryzmat nowej kategorii: miejsca (wioski), a wśród nich ubóstwo, marginalizacja, akulturacja wielokrotna;

8. Ubóstwo oraz jego konsekwencje dla teraźniejszości i przyszłości dzieci i dorosłych, na które wskazuje stan i wyposażenie gospodarstw domowych, pożywienie, wyposażenie klas szkolnych oraz ubiór Ba'Aka, jak również marginalne rozmieszczenie części chat Ba'Aka w wiosce pigmejskiej, którą dziś zasiedlają inne grupy etniczne.

Zdjęcia stanowią przedstawienie konkretnych zdarzeń, sytuacji terenowych zapisanych w kontekście w procesie zaangażowania się badaczki w życie codzienne³³ Ba'Aka. Są istotnymi – zakładającymi proces komunikowania się pomiędzy fotografowanymi a fotografującą – aktami społecznymi.

Scena ilustrująca praktyki marginalizacji w procesie edukacji: przykład niewielkiej liczby dzieci Ba'Aka – uczniów i uczennic uczęszczających do szkół i kończących szkołę podstawową. Na zdjęciu dzieci Ba'Aka w klasie szkolnej podczas lekcji. Dzieci Pigmejów zajmują często tylne, ostatnie ławki w klasie
 Fot. U. Markowska-Manista, Republika Środkowoafrykańska, 2012.

³³ V. Cardarol przyjął trzy założenia dotyczące dokumentowania poprzez fotografie: „zdjęcia są przedstawieniem konkretnych wydarzeń (co pociąga za sobą odrzucenie roszczeń – przynajmniej w wypadku badań dokumentacyjnych – do przedstawiania rzeczy i spraw ogólnych); po drugie każde znaczenie zdjęcia wynika z kontekstu, w jakim je zrobiono (a nie tylko z zawartej w nim narracji czy treści); po trzecie robienie zdjęć to zdarzenie społeczne zakładające komunikację i wzajemne zrozumienie między fotografującym i fotografowanym”. Źródło: M. Banks, *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*, Warszawa 2009, s. 127.

Scena z życia codziennego w wiosce: przykład sposobu spędzania czasu wolnego dzieci Ba'Aka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Na zdjęciu dzieci w centrum wioski, bez dostępu do oferty kulturalno-oświatowej i aktywizującej
Fot. U. Markowska-Manista, Republika Środkowoafrykańska, 2012.

Scena ilustrująca codzienną pracę wykonywaną przez dzieci: przykład pracującej dziewczynki Mo'Aka przygotowującej paski kory liany niezbędne do wyplatania sznurka. Część starszych dzieci wykonuje prace przydomowe, gospodarzce zarówno w swoich domach zamieszkania, jak i w domach sąsiadów z innych grup etnicznych. Często za swoją pracę młodzież otrzymuje niewielkie wynagrodzenie bądź przedmioty: grzebień, lusterko itp. lub pożywienie
Fot. U. Markowska-Manista, Republika Środkowoafrykańska, 2012.

Scena ilustrująca codzienną pracę wykonywaną przez dzieci: przykład chłopca dźwigającego szczyty drzewa do wioski. Wskutek kontynuacji relacji feudalnych zdarza się, że dzieci przynoszą drewno na opał nie tylko rodzinie, ale również patronom Bantu

Fot. U. Markowska-Manista, Republika Środkowoafrykańska, 2006.

Scena ilustrująca codzienną pracę wykonywaną przez dzieci: przykład chłopca dźwigającego wodę do wioski. Wskutek kontynuacji relacji feudalnych zdarza się, że dzieci noszą wodę do mycia i gotowania nie tylko rodzinie, ale również patronom Bantu

Fot. U. Markowska-Manista, Republika Środkowoafrykańska, 2004.

Scena ilustrująca warunki życia codziennego – przykład domostwa Ba’Aka na skraju wioski. Na ubogie warunki wskazuje stan i marginalne rozmieszczenie chaty w wiosce pigmejskiej, którą dziś zasiedlają inne grupy etniczne, spychając Pigmejów na obrzeża
 Fot. U. Markowska-Manista, *Republika Środkowoafrykańska*, 2012.

ZAKOŃCZENIE

„Z naszych codziennych zachowań wyrasta właściwie wszystko społeczeństwo, instytucje, cechy, które się przypisuje systemowi (...). Ale wyrasta nie z prostego dodawania się jednostkowych codziennych zachowań, lecz ze współzależności, jakie występują między ludźmi, współzależności, których ludzie nie muszą sobie uświadamiać”³⁴.

Świat życia codziennego dzieci w Afryce Środkowej nie jest hybrydą. Jest wieloaspektowy i nie daje się odczytać jednoznacznie. Dzieciństwo Ba’Aka w Republice Środkowoafrykańskiej, rozpatrywane w kategorii codzienności zostaje więc w dużej mierze naznaczone trudnymi doświadczeniami, wynikającymi z wyzwań dorastania i rozwoju w środowisku charakteryzującym się zróżnicowanymi interakcjami międzyetnicznymi, wysoką mobilnością i migracjami ekonomicznymi przebiegającymi w atmosferze ubóstwa i niepewności jutra (filozofia terażniejszości, zorientowanie na dzień dzisiejszy).

Codziennosc rzuca światło na życie dzieci marginalizowanych Ba’Aka w Regionie Sangha Mbaéré kształtowane w relacjach, w opozycji *do...*, w odniesieniu *do...*, w zróżnicowanych warunkach społecznych, politycznych, ekonomicznych i etnicznych. Wskazuje na proces uwikłania dziecka w sytuację, której poddaje się ono samoistnie, nie próbując jej zmienić. Takie zachowanie wynika z filozofii życia społeczności Ba’Aka opartej o brak świadomości o możliwości równoprawnej partycypacji w codziennym życiu i poczucia sprawstwa w odniesieniu do świata

³⁴ *Życie codzienne*. Z Mirosławą Marody rozmawia Anna Kuczyńska: http://www.is.uw.edu.pl/wp-content/uploads/04_Marody.pdf, s. 29 [pobrano 20.09.2012].

poza lasem. Dziecko marginalizowane Ba'Aka, podobnie jak jego marginalizowani rówieśnicy z etnicznych grup mniejszościowych w państwach na kontynencie azjatyckim czy europejskim, choć ma marzenia i potrzeby poznawcze, z uwagi na okoliczności i sytuację, w której się znalazło oraz dysonans odczytywania i funkcjonowania w nowych dla siebie kategoriach miejsca, czasu i przestrzeni – jako obce i zewnętrznie narzucone ramy bycia, nie jest w stanie realizować swoich pragnień. Podjęta w tekście próba przybliżenia świata życia codziennego dziecka marginalizowanego Ba'Aka w Afryce Środkowej jest też próbą zobrazowania świata dzieci, o których zapomniał świat.

BIBLIOGRAFIA

- Barthes R., *Mitologie*, przeł. A Dziadek, Wyd. KR, Warszawa 2000.
- Banks M., *Materiały wizualne w badaniach jakościowych*, Warszawa 2009.
- Bauman Z., *Życie na przemieszaniu*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- Duffy K., *Children of the Forest: Africa's Mbuti Pygmies*, Waveland Press Reissue, 1995.
- Germani G., *Marginality*, Transaction Books, New Brunswick, 1980, s. 49. [cyt. za:] R. Szarf-ferberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne. Wykład monograficzny 2004/2005*, [w:] wersja on-line: <http://www.ips.uw.edu.pl/rszarf/wykluczenie/definicje.pdf>, (pobrano 22.05.2012).
- Hewlett B.S., Lamb M.E., *Hunter-gatherer Childhoods: Evolutionary, Developmental & Cultural Perspectives*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2005.
- Jarosz M., *Obszary wykluczenia w Polsce*, [w:] *Wykluczeni, wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2008.
- Kędzierzawski W., *Codziennosc jako kategoria antropologiczna w perspektywie historii kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, s. 7.
- Koulaninga A., *L'Education chez les pygmies Centrafrique*, Paris, L'Harmattan, 2009.
- Kowalak T., hasło: *marginalizacja społeczna*, [w:] Rysz-Kowalczyk B. (red.), *Leksykon polityki społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2001.
- Markowska-Manista U., *Obszary marginalizacji i dyskryminacji Pigmejów w Afryce Środkowej* [maszynopis 2012].
- Michałowska G., *Problemy ochrony praw człowieka w Afryce*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 243.
- Mitchell W.J.T., *Pokazując widzenie. Krytyka kultury wizualnej*, „Artium Quaestiones”, 2006, nr XVII, s. 273–294.
- Pink S., *Etnografia wizualna. Obrazy media i przedstawienie w badaniach* (przeł. M. Skiba), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2009.
- Psyk-Piotrowska E., *Demarginalizacja wsi drogą: urbanizacji, skansenizacji, samodzielnego rozwoju*, <http://www.isp.org.pl/files/5817730480358727001128607475.pdf>, (pobrano 22.05.2012).
- Raffaele P., *The Pygmies' Plight*, Smithsonian, December 2008, Vol. 39, Issue 9, wersja elektroniczna artykułu: <http://www.smithsonianmag.com/people-places/The-Pygmies-Plight.html> (pobrano 11.12.2012).
- Sarno L., *Songs from the Forest: My life Among the Ba-Benjelle Pygmies*, 1994.
- Sarno L., Krause B.L., *Bayaka: the extraordinary music of the Babenzélé pygmies and sounds of their forest home*, Vol. 1. Ellipsis Arts, 1995.
- Schutz A., *O wielości światów, Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2008.
- Tarkowska E., *Życie codzienne jako kategoria interdyscyplinarna*, [w:] Czerepaniak-Walczyk M., Dudzikowa M. (red.), *Wychowanie*, Tom 5, Pojęcia – procesy – konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie, GWP, Gdańsk 2007.

Turnbull Colin M., *The Mbuti Pygmies: Change and Adaptation*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1983.

Woodhead M., Dornan P., Murray H., *What Inequality Means for Children. Evidence from Young Lives*, Young Lives, January 2013, <http://www.younglives.org.uk/files/policy-papers/what-inequality-means-for-children-evidence-from-young-lives> (pobrane 24.03.2013).

Wrzesińska A., *MWANA znaczy dziecko*, Dialog, Wyd. Akademickie, Warszawa 2005.

Ziółkowski M., *Znaczenie – interakcja – rozumienie. Studium z symbolicznego interakcjonizmu i socjologii fenomenologicznej jako wersji socjologii humanistycznej*, Warszawa 1981, s. 150.

Żołądź-Strzelczyk D., Kabacińska-Luczak K., *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem. Życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII wieku*, DiG, Warszawa 2012.

Życie codzienne. Z Mirosławą Marody rozmawia Anna Kuczyńska: http://www.is.uw.edu.pl/wp-content/uploads/04_Marody.pdf, s. 29 (pobrane 20.09.2012).

Author: Urszula Markowska-Manista

Title: Everyday life of a marginalized child in Central Africa.

Based on Ba'Aka hunter-gatherers children in Central African Republic

Key words: marginalized child, everyday life, hunter-gatherers children

Discipline: Pedagogics

Language: Polish

Document type: Article

Abstract

The article is an illustration of everyday life of marginalized children belonging to indigenous peoples. It elucidates selected aspects of everyday life of marginalized Ba'Aka children in Central Africa at the beginning of the 21st century. The problem of Pygmy children's everyday life is presented by means of words, and assisted with images.